

«Қазақ тіліндегі ақпараттық ресурстардың аздығы: Мәселелер мен шешу жолдары»

Шаяхмет Дәулет

«Қазақ тілі және әдебиеті пәнінің мұғалімі мамандығының 3-курс студенті»

«Семей жоғарғы көпсалалы колледжі»

Аннотация

Қазақ тіліндегі ақпараттық ресурстардың жеткіліксіздігі – қазіргі уақытта маңызды мәселелердің бірі. Бұл мәселе цифрлық дәуірде қазақтілді пайдаланушылардың ақпаратқа қолжетімділігін шектеп, мәдени және тілдік тұтастықты қолдауда қиындықтар туғызуда. Мақалада қазақ тіліндегі ақпараттық ресурстардың аздығының негізгі себептері қарастырылады, соның ішінде контентті өндіру мен таратудағы қиындықтар, мемлекеттік және жеке сектордың ынтымақтастық деңгейінің төмендігі. Сонымен қатар, осы мәселені шешу үшін ұсынатын мүмкін жолдар талқыланады: Жасанды Интеллектті пайдалану, цифрлық технологияларды қолдану арқылы контентті көбейту, қазақ тілінде сапалы контент жасауды ынталандыру және т.б.

Түйін сөз.

Қазақ тілі, ақпараттық ресурстар, жасанды интеллект, ғылыми-әдебиеттер, латын әліпбиі, терминология, Финляндия, Исландия, Эстония, электронды кітапхана, контент, аудармалар, медиаплатформа.

Тілден артық қазына жоқ, тілден артық қасиет жоқ.

Қазақ тіліндегі ақпараттық ресурстардың аздығы — еліміздегі қазіргі басты көкейкесті мәселелердің бірі. Себебі өз тілімізде жазылған ақпараттық ресурстар біздің тіліміздің деңгейін әлемдік аренада күшейтіп ғана қоймай, сонымен қатар қазақ тілінде білім алған, өз ана тілінің жанашыры болатын жас буынды тәрбиелеп шығуда мол септігін тигізеді. Қазіргі таңда қазақ тілінде жазылған ғылыми әдебиеттер мен аудармалардың аздығынан қазақ бөлімінде оқитын студенттер оқу материалын игеру барысында көптеген қиындықтарға ұшырауда. Бұл жағдайға ақпараттың аздығы ғана емес, аудармалардың сапасыздығы да себеп болуда. Мысалы, орыс тілінен тікелей аударылған калька сөздер, түсініксіз сөйлемдер мен қате қолданылған терминдер.

Неге аудармалар сапасыз? Ең алдымен ғылыми мақалалар, лекция, аударма жұмысын арнайы мамандардың атқармауы. Ғылыми-әдебиетті аударуға тиісті кейбір профессорлар мен мамандар жазуға не ерінеді, не қазақшасы жетпейді. Қазақша жазса, тек мазмұнын жазып, соған Интернеттегі немесе басқа да кітаптардағы орысша тараулар мен мәтіндерді келтіріп, кітап «шығардым» деген атаққа ие болып жүреді. Қазірде кейбір мекемелерде кітапты студенттерге бөліп беріп аудартатын да жағдайлар жиі кездеседі. Ал студентің сапалы аударуға һәм біліктілігі жоқ, һәм мотивациясы жетпейді. Бұл көкейкесті мәселенің тағы бір себебі ол— кадр тапшылығы. Қазақстандағы қазақ тіліндегі ақпараттың жетіспеушілігі көбінесе кадр жетіспеушілігімен тікелей байланысты. Бұл мәселе бірнеше маңызды аспектілерде байқалады:

1. Мамандандырылған аудармашылардың жетіспеушілігі: Қазақ тіліне аударма жасайтын кәсіби мамандардың аздығы — маңызды факторлардың бірі. Көптеген аудармашылардың қазақ тіліндегі терминологияға қатысты білімі жеткіліксіз болуы немесе салалық, кәсіби деңгейде аударма жасау тәжірибесінің болмауы ақпарат сапасына әсер етеді. Мысалы, ғылыми, техникалық, заң және медицина салаларында сапалы қазақ тілді аудармалар аз кездеседі. Бұл өз кезегінде қазақша ақпараттың көлемін шектейді.
2. Қазақ тілінде контент жасауға арналған мамандардың тапшылығы: Қазіргі таңда қазақ тілінде сапалы контент жасай алатын журналистер, редакторлар, жазушылар, ғалымдар жеткіліксіз. Мысалы, ғылыми және техникалық мақалалар мен оқулықтарды қазақ тілінде жазатын мамандардың аз болуы қазақша ақпарат көлемінің шектелуіне себеп болып отыр.
3. Қазақ тілді медианың даму деңгейі: Қазақ тілді медиа саласында да кадр жетіспеушілігі байқалады. Журналистер мен редакторлардың біліктілігі немесе тәжірибесінің жеткіліксіз болуы ақпарат сапасына әсер етеді. Соның салдарынан, көпшілік ақпарат тек орыс тілінде таратылады, ал қазақ тіліндегі нұсқалары кейінгі кезекте қарастырылады немесе сапасы төмен болады.
4. Білім беру жүйесіндегі мәселелер: Қазақ тілінде білім беретін жоғары оқу орындарында мамандарды дайындау деңгейінің кейде төмен болуы да кадр тапшылығына әкеледі. Бұл болашақ журналистер, аудармашылар, мұғалімдер мен басқа да мамандардың қазақ тілінде сапалы жұмыс істеуіне кедергі келтіреді. Көптеген салалық пәндер қазақ тілінде оқытылмайды немесе материалдар жетіспейді, бұл жас мамандардың қазақ тіліндегі білімін шектейді.

5. Терминологияның дамуы мен стандартталуы: Қазақ тіліндегі ғылыми және кәсіби терминологияның кейбір салаларда әлі де толық қалыптаспауына байланысты аудармашылар мен контент жасаушылар қиындықтарға тап болады. Терминологиялық бірзділіктің болмауы ақпараттық өнімдердегі сапаның төмендеуіне әкеледі.

Шешу жолдары.

Қазақ тіліндегі ақпарат жетіспеушілігі проблемасын шешу оңай іс емес және оны жүйелі түрде реттеуге көп уақыт керек. Жаңа заман және жаңа буын, мәселені шешудің заманауи жолдарын қарастыруды қажет Мәселені шешудің негізгі жолдарына келсек.

ЖИ-ті пайдалану. Жасанды интеллект сөзсіз біздің күнделікті өміріміздің ажырамас бөлігіне айналуда. Бұл тілсіз ғажайып дүние әлемінің түрлі-түрлі салаларында қолданылуда. Әрине, ЖИ аударма және ақпарат ісіндегі білікті мамандардың орнын баса алмасы анық. Бірақ кадр тапшылығын жабуда және бұл саланы арнайы жүйеге келтіруде сөзсіз пайдасын тигізер еді.

Болашақта жасанды интеллекттің (ЖИ) қазақ тіліндегі ақпаратты көбейту және дамыту саласында үлкен рөл атқаруы мүмкін. Ол бірнеше бағытта ықпал етеді.

1. Мәтінді автоматты аудару және локализация: Қазіргі уақытта ЖИ негізіндегі аударма жүйелері (мысалы, Google Translate) жетілдіріліп келеді. Болашақта қазақ тіліндегі аударма сапасын жақсартатын, күрделі мәтіндерді тез әрі нақты аударуға қабілетті жүйелер пайда болуы мүмкін. Бұл қазақ тілді контенттің шет тілдерінен көптеп аударылуына және қолжетімді болуына жол ашады.
2. Табиғи тілде өңдеу (NLP): ЖИ тілдерді өңдеу алгоритмдері қазақ тілін жақсырақ түсініп, оған сәйкес мазмұнды өңдеп, құрастыру мүмкіндіктерін арттырады. Бұл жүйелер қазақ тілінде сөйлейтін дауыстық көмекшілер, мәтінді автоматты түрде өңдейтін құралдар сияқты сервистерді жетілдіруге мүмкіндік береді.
3. Автоматты мазмұн құру: ЖИ қазақ тілінде мәтін, мақала немесе хабарламаларды автоматты түрде жазып, өңдей алатын болады. Бұл журналистика, білім беру, ғылыми жазбалар сияқты салаларда контент жасауды жеделдетіп, қазақша материалдардың санын арттырады.
4. Қазақ тілін оқыту және тілді үйрету құралдары: ЖИ негізіндегі тіл үйрету қосымшалары қазақ тілін үйренушілер үшін маңызды рөл атқарады.

Болашақта ЖИ тілді оқыту әдістемелерін жетілдіріп, оқушылардың деңгейіне қарай жеке бейімделетін курстар мен жаттығулар жасай алады.

5. Қазақ тілін талдау және стандарттау: ЖИ арқылы қазақ тілінің грамматикасы мен синтаксисін терең зерттеп, тілдегі қателерді түзететін және стандарттар бойынша үйлестіретін жүйелерді дамытуға болады. Бұл әсіресе академиялық және ғылыми салаларда маңызды.

6. Қазақ тіліндегі виртуалды кеңесшілер мен ассистенттер: ЖИ негізіндегі виртуалды кеңесшілер білім беру, денсаулық сақтау, мемлекеттік қызмет көрсету салаларында қазақ тілінде қызмет көрсететін болады. Олар пайдаланушылармен қазақ тілінде сөйлесіп, сұрақтарына жауап беріп, ақпарат бере алады.

Жалпы, жасанды интеллекттің дамуы қазақ тіліндегі ақпаратты қолжетімді әрі сапалы етуге айтарлықтай ықпал етеді. Ол тек ақпарат көлемін арттырып қана қоймай, оның қолданыс аясын да кеңейтеді.

Бұл тақырыпты нақтылау үшін басқа елдердің осы сала бойынша өткізген жобаларын қарастыра кетсек.

Финляндия, Исландия және Эстония елдері өздерінің тілдерін сақтап, дамытуды мақсат етіп, жасанды интеллект (ЖИ) пен цифрлық технологияларды қолдануда бірқатар инновациялық жобаларды жүзеге асырып келеді. Әр елдің ерекшелігіне байланысты жасалған жобаларының негізгі аспектілеріне тоқталайық:

Финляндия. Финляндияда фин тіліндегі ақпарат пен контентті кеңейту және жетілдіру үшін ЖИ қолдану маңызды рөл атқарады. Олар цифрлық технологияларды тілдік қызметтерде кеңінен қолдана бастады.

Kielipankki – The Language Bank of Finland: Финляндияның бұл жобасы фин және саами тілдеріндегі лингвистикалық деректерді жинақтауға және пайдалануға арналған. Бұл орталық тілдік деректер базасын құрып, зерттеушілер мен ЖИ модельдерін жасаушыларға қажетті ресурстарды ұсынады. ЖИ осы деректерді пайдаланып, тілдің автоматты өңделуін жақсартуға және жаңа тілдік технологияларды дамытуға көмектеседі.

Virtual Finland: Финляндияның сыртқы істер министрлігі іске қосқан бұл платформа фин тілін және Финляндия мәдениетін шетелдерге таныстыруға бағытталған. Жобада ЖИ қолдану арқылы фин тілінде мультимедиялық контент құру және виртуалды ассистенттер арқылы ақпарат тарату мүмкіндігі бар.

Mikrokosmos: Бұл фин тілінде жазылған әртүрлі мәтіндерді түсінуге және өңдеуге бағытталған ЖИ жобасы. Ол фин тілін үйретуге арналған виртуалды оқыту құралдары мен қосымшаларды жетілдіріп, тілдік тосқауылдарды азайтуға көмектеседі.

Исландия.Исландия – халқы аз болғандықтан, исланд тілін сақтап, дамытуға ерекше көңіл бөледі. Жасанды интеллект осы мақсатта маңызды құралға айналды.

AI for Icelandic: Исландияда исланд тілін сақтап қалу үшін арнайы ЖИ жобалары жасалды. Бұл бастама исланд тілін қолдайтын ЖИ модельдерін дамытуды көздейді. Мысалы, Исландия үкіметі тілдің кең қолданысын қамтамасыз ету үшін виртуалды көмекшілер мен чат боттарды жасап, аударма және тілдік таным технологияларын енгізді. Бұл жоба исланд тіліндегі контентті интернет пен цифрлық платформада көбейтуге бағытталған.

Almannarómur: Бұл исланд тілін сақтап, дамыту үшін мемлекет қолдаған үлкен жоба. Ол исланд тілінде дауыс арқылы басқарылатын құрылғыларды жасауға, аударма қызметтерін жетілдіруге және тілдің технологиялық қолжетімділігін кеңейтуге бағытталған. Мысалы, Siri және Google Assistant секілді виртуалды ассистенттер исланд тілінде сөйлей алуы үшін арнайы деректер базасы мен алгоритмдер жасалды.

CLARA (Language Technology Programme): CLARA – исланд тілін қолдайтын тілдік технологиялар бағдарламасы. Ол мәтіндерді өңдеу, сөйлеуді тану және аударма жасау секілді қызметтерді дамыту арқылы исланд тілін сандық әлемде кеңінен қолдануға мүмкіндік береді. Жоба аясында исланд тіліндегі құжаттарды автоматты түрде аудару жүйелері, дауыстық интерфейстер және оқыту құралдары әзірленді.

Эстония. Эстония цифрлық технологиялар мен электронды үкімет саласында көш бастап келеді. Эстон тілінде ақпаратты кеңейту және тілдің дамуына ықпал ету үшін ЖИ кеңінен қолданылып жатыр.

Kratt AI: Эстонияның бұл ұлттық жобасы эстон тілінде сөйлей алатын виртуалды көмекшілерді дамытуға бағытталған. Kratt AI эстон тілі үшін арнайы жасалған, ол мемлекеттік қызметтерді цифрландыруда және халыққа қолжетімді етуде маңызды рөл атқарады. Мысалы, бұл виртуалды көмекшілер арқылы азаматтар мемлекеттік қызметтерге онлайн режимде қол жеткізіп, эстон тілінде сұрақтарына жауап ала алады.

Estonian Language Technology Programme: Бұл бағдарлама эстон тілін қолдайтын ЖИ жүйелерін дамытуға арналған. Оның мақсаты – эстон тілін

цифрлық ортаға бейімдеу, эстон тілінде мәтіндерді автоматты түрде аудару және талдау жасау жүйелерін дамыту. Осы бағдарлама аясында эстон тілді контентті көптеп шығару, сондай-ақ мемлекеттік және жекеменшік секторларда эстон тілін кеңінен қолдану мүмкіндігі артты.

Neurotõlge: Бұл эстон тіліндегі мәтіндерді автоматты түрде аударуға арналған ЖИ жобасы. Ол эстон тіліндегі ғылыми және әдеби мәтіндерді басқа тілдерге аударуда және керісінше аударма жасауда маңызды рөл атқарады. Бұл жобаның басты мақсаты – эстон тілді контенттің қолжетімділігін кеңейту және аударма сапасын арттыру.

Латын әліпбиіне көшу. Қазақ тіліндегі ақпараттық ресурстардың жетіспеушілігін шешудің тағы бір жолы ол–алфавитті латын әліпбиіне көшіру. Латын әліпбиі арқылы қазақ тілі халықаралық ғылым мен технология саласына жақындай түседі, ал бұл өз кезегінде қазақ тіліндегі ғылыми-әдеби контенттің көбеюіне және сапасының артуына ықпал етеді. Қазақ тілінің латын әліпбиіне көшуі қазақ тіліндегі ғылыми-әдебиеттердің жетіспеушілігін шешуде бірнеше маңызды артықшылықтар береді:

1. Ғылыми аударма процесін жеңілдету: Латын әліпбиі қазақ тілінде техникалық және ғылыми аудармаларды жеңілдетеді. Көптеген халықаралық ғылыми еңбектер, әсіресе техникалық және медициналық әдебиеттер, латын қарпімен жазылған. Сондықтан бұл әліпбиді қабылдау ғылыми терминдерді бірізді етіп аударуға, және жаңа терминдер жасауда жүйелілікке қол жеткізуге мүмкіндік береді.
2. Цифрлық технологияларды қолдану мүмкіндіктерін арттыру: Латын әліпбиіне көшу қазақ тілін цифрлық кеңістікте қолдануды жеңілдетеді. Интернеттегі контенттің үлкен бөлігі латын әліпбиінде жасалады, бұл қазақ тіліндегі сайттарды, ғылыми базаларды және ақпараттық платформаларды қолжетімді етеді. Сондай-ақ, жасанды интеллект және мәтінді тану технологиялары қазақ тіліндегі материалдарды өңдеуді және аударуды жеңілдетеді.
3. Жастардың қызығушылығын арттыру: Латын әліпбиі, заманауи әрі жаһандық трендтерге сәйкес болғандықтан, жас буын үшін қазақ тіліндегі әдебиеттер мен ғылыми еңбектерді оқуға қызығушылық тудырады. Бұл әсіресе цифрлық контент жасауда және білім алуда маңызды.
4. Ескі және жаңа әдебиеттерді жаңғырту: Латын әліпбиіне көшу арқылы ескі еңбектерді жаңа қаріпке аударып, қайта басып шығаруға мүмкіндік туады. Бұл процесс қазақ тіліндегі классикалық және ғылыми

әдебиеттердің қолжетімділігін арттырып, олардың кең таралуына жағдай жасайды.

Қайта даярлау және біліктілікті арттыру: Қазіргі мамандарды қайта даярлап, қазақ тілінде жұмыс істеу қабілеттерін дамыту үшін кәсіби курстар ұйымдастыру керек. Бұл әсіресе техникалық аударма, ғылыми контент және цифрлық медиада өте өзекті.

Цифрлық платформалар құру: Қазақ тіліндегі ақпаратты жинақтайтын және тарататын заманауи цифрлық платформаларды дамыту қажет. Бұл сайттар, қосымшалар, әлеуметтік желілердегі қазақ тілінде жаңалықтар мен мақалалар шығаратын ресурстар болуы мүмкін.

Қазақ тіліндегі YouTube және басқа платформалардағы контент: Көптеген салаларда (ғылым, технология, мәдениет, білім) қазақ тіліндегі бейнематериалдар жетіспейді. Оған сұраныс бар екенін ескере отырып, арнайы YouTube арналарын, подкасттарды және блогтарды дамыту тиімді болар еді.

Ірі жобаларды қазақ тіліне аудару: Әлемдік маңызды ақпараттық ресурстарды, энциклопедияларды, білім беру платформаларын қазақ тіліне аудару жұмыстары жандану керек. Бұл оқулықтардан бастап, халықаралық жаңалықтар мен ғылыми мақалаларға дейінгі ауқымды контентті қамтиды.

IT және техникалық локализация: Көптеген технологиялық өнімдер мен бағдарламалық қамтамасыз ету қазақ тіліне аударылмаған. Жаңа мобильді қосымшалар мен веб-сайттарды қазақ тіліне аудару жұмысын мемлекеттік деңгейде қолдау қажет.

Техникалық терминологияны дамыту: Қазіргі таңда көптеген салаларда (ақпараттық технологиялар, биология, физика және т.б.) қазақ тілінде терминология қалыптаспаған немесе бірізділік жоқ. Осы бағытта қазақ тіліндегі терминологиялық сөздіктерді әзірлеп, оларды қолдануды кеңейту қажет.

Қазақтілді медиа мектептерін құру: Журналистиканың түрлі жанрлары бойынша қазақ тілінде мамандарды даярлайтын медиа мектептерді ашу. Бұл жерде болашақ журналистерді, контент жасаушыларды және әлеуметтік медианың мамандарын дайындауға болады.

Журналистерге арналған шеберлік сыныптары: Тәжірибелі журналистер мен медиа саласындағы мамандардың қатысуымен шеберлік сыныптарын және онлайн тренингтер ұйымдастыру арқылы қазақ тіліндегі медианы дамытуға болады.

Онлайн білім беру платформалары: Khan Academy, Coursera, Udemу сияқты халықаралық білім беру платформаларын қазақ тіліне аудару. Бұл қазақ тілді жастар мен ересектерге әлемдік білімді өз тілдерінде меңгеруге мүмкіндік береді.

Электрондық кітапханалар: Қазақ тіліндегі электрондық кітапханалар құрып, ғылыми еңбектерді, көркем әдебиеттерді және оқулықтарды қолжетімді ету.

Контент сапасын арттыру: Қазірдің өзінде бар қазақ тіліндегі контенттің сапасын көтеру керек. Бұл тілдік қателіктерді түзету, ғылыми дәлдікті сақтау және стилистикалық жақсартуларды қамтиды. Мысалы, редакторлар мен тілшілерге арналған арнайы курстар ұйымдастыру.

Жастарды контент өндіруге тарту: Жастардың цифрлық контент жасаудағы рөлін арттыру мақсатында креативті жобалар мен байқаулар ұйымдастыру. Мысалы, влогинг, блогинг, қазақ тіліндегі әлеуметтік медиа контентін өндіру сияқты жобаларға қолдау көрсету.

Қоғамдық қозғалыстар мен челленджер: Қазақ тілін қолдайтын қоғамдық қозғалыстар мен челленджерді көбейту арқылы қазақ тілді ақпаратқа сұранысты күшейтуге болады.

Бала ес білген кезінен бастап айналадағы ақпаратты миына сіңіріп отырады. Сондықтан, бала оқитын кітаптар, мақалалар, көретін фильмдер мен мультфильмдер, тыңдайтын музыка және аудиокітаптардың қазақ тілінде болуы аса маңызды. Қазақтың қоғам қайраткері Мұстафа Шоқай «балаға қай тілде білім берсең, түбі сол ұлтқа қызмет етеді» деп, балаға берілген білімнің қазақ тілінде болуының аса маңызды екенін атап кеткен болатын. Тіл ұлтын қорғаны және тірегі. Сол себепті де Мәртебесі – ел мәртебесі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.

1. Әлқожаева Г. «Қазақ тіліндегі ақпараттық ресурстарды дамыту мәселелері». – Алматы: Қазақ университеті, 2020.
2. Айтпаева А. «Қазақ тілі және интернет кеңістігі: жаңа мүмкіндіктер мен проблемалар». – Тіл және қоғам, 2019.
3. Сүлейменова Э.Д. «Қазақ тілінің цифрлық қоғамдағы рөлі». – Қазақстанның әлеуметтік ғылымдары, 2018.

4. Әлімханова А.Б. «Мемлекеттік тілдің цифрлық кеңістікте дамуы: мәселелер мен мүмкіндіктер». Оқу құралы. – Алматы: Өрлеу, 2019.
5. Қайдаров Ә.Т. «Қазақ тілінің ақпараттық технологиялардағы орны». Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2020.
6. Қарабаев Ж.Е. "Интернет-журналистика және қазақ тілі: ақпараттық контентті дамыту". – Алматы: Қазақ университеті, 2019.